

İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa/-se Eki Üzerine

Nurettin KOÇ

Yard. Doç. Dr. Kerime Üstünova, iyelik eklerine ve fiilimsilere bakış açım dolayısıyla *Yeni Dilbilgisi* adlı kitabımda çelişkiye düştüğüm görüşündedir.

K. Üstünova, görüşünü şöyle ortaya koymuştur:

"Görüldüğü gibi, Ergin, her iki eki (iyelik ve kişi eki), kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadır. Ayrıca iyelik ekinin partisiplere gelebileceğini de vurgular. Dil bilgisi kitaplarındaki bilgiler hemen hemen bu doğrultudadır. Yalnız Nurettin Koç, 'Adın belirttiği şeyin kime ait olduğunu gösterir. İyelik eklerine adlara gelen kişi ekleri de diyebiliriz' dedikten sonra, iyelik eklerinin işlevleri arasında 'Ortaç yapan -dik ekiyle birlikte, 1. kişi tekil ya da çoğul kavramı veren iyelikli tamlama kurar' özelliğini saymaktadır. Ayrıca, 'Ulaçlar da -yine eylemlilikler ve ortaçlar gibi- eylem çekimine girmediğinden kesin bir zaman kavramı bildirmezler ve kişi belirtmezler' diyerek yukardaki ifadeyle çelişmektedir. Önce kişi ekleri sayılabileceğinden söz edip ardından tekil ya da çoğul kavramı veriyor demesi, her iki eki ayrı kategorilerde ele alması tutarsızlık sergilemektedir."¹

İçerikli ve özenle hazırlanmış yazılarını dikkatle okuduğum Üstünova'nın bu son yazısını üç yan başlık altında irdeleyeceğim.

İyelik eki ve kişi eki sorunu

Yukardaki alıntıdan da kolayca anlaşılacağı üzere, *Yeni Dilbilgisi*'nde, iyelik ekleriyle kişi ekleri aynı ulama (=kategoriye) sokulmamıştır. Kitapta belirtilen şudur: İyelik ekleri, "*kitabım*", "*araban*" vb. örneklerden de anlaşılacağı gibi, yalnızca isimlerin sonuna gelir ve *aitlik* kavramı verir. Ancak, bu ekler, *aitlik* kavramı verirken, doğal olarak, *kişi* kavramı da verir. Bu bakımdan, iyelik eklerine *isimlere gelen kişi ekleri* de denebilir. Bu ifadeden, "*İsimlere gelen kişi ekleriyle fiillere gelen kişi ekleri aynıdır.*" anlamı çıkmaz.

Terimlerin çok açık ve tanımlara ışık tutacak nitelikte olması zorunludur.

¹ Kerime Üstünova, "Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem", *TD*, Haziran 2000, s. 494.

Çünkü, her terim ve ona dayalı her tanım, yalnızca dilcilerin anlaşmasını kolaylaştırmaya yönelik olamaz. Bunların öğretimi ve öğrenimi kolaylaştırma da gerekir. Orta öğretim deneyimi olan dilciler, öğrencinin *belirteç, ilgeç, aco* gibi terimleri, *zarf, edat, zamir* gibi terimlere yeğlediklerini çok iyi bilirler. E çalışkan öğrenciler bile, zamanla *zarf, edat, zamir* gibi Türkçe olmayan terimleri birbirine karıştırırlar. Nasıl, en azından öğretim ve öğrenim bakımından terimlerin Türkçe olması kaçınılmazsa; Türkçe terimlerin de hemen anlaşılır ve tanıma ışık tutar nitelikte olması kaçınılmazdır. Konuya bu açıdan bakınca *isimlere gelen kişi ekleri*, fiillere gelen kişi ekleri ayırımının öğrenci ve öğretme için yol gösterici olduğu anlaşılır. Bugün için kullanımdan düşmüş olan *iyelik* sözcüğünü bilmeyen öğrenci için *iyelik* sözcüğü de bir anlam taşımamaktadır.

Üstünova'dan aktardığımız yukardaki alıntıdan fiilimsilerin isim sayıldığı anlaşılmaktadır. Benim çelişkiye düştüğüm inancı, asıl bu anlayıştan doğmaktadır. Kabul edemeyeceğimiz bu anlayış, yalnızca Üstünova'ya ait değildir.

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden özel eklerle türetilen; yani cümle yüklemi olarak özne ve tümleş alabilen sözcüklerdir. Bunun içindir ki fiilimsiler, dil bilgisi kitaplarında isim konusuna değil, fiil konusuna bağlı olarak incelenir. Hangi ulaç ismin yerini alabilir, isim gibi kullanılabilir ki Üstünova "Ulaçlar ad değerinde sözcüklerdir. Geçmişleri eylem, gelecekleri addır."² diyebiliyor. Sözcüklerin sınıflandırılmasında artık eski anlayıştan uzaklaşmam gerekmektedir. Fiilimsiler, fiil gibi olan, fiil özelliği taşıyan sözcüklerdir.

K. Üstünova'nın değindiği üzere, kitabımda, diğer dil bilgisi kitaplarından farklı olarak, çekim ve yapım eklerinin temel işlevleri yanında değişik i levlerde kullanılmaları da ele alınmıştır. Bu arada, iyelik eklerinin değişik i levleri, "İyelik Eklerinin Başka Görevlerde Kullanılması" başlığı altında işlenmiş; bazı fiilimsilerin sonuna getirilen iyelik eklerinin yapı bakımından cüm içinde iyelikli tamlama kurduğu, kitabın "Tümce" bölümündeyseniz bu iyelik tamlama yapısının derin yapıdan yüzeysel yapıya çıkarken *adlaştırma* (Alr Nominalisierung; Fr. nominalisation; İng. nominalisation) adı verilen *dönüşüm* sonucu oluştuğu; girişik cümlenin bu tür dönüşümlerle gerçekleştiği örneklerle gösterilmiştir.³

Girişik cümle kurmada asıl yük ulaçların üzerindedir. İkinci sırayı ortalar, üçüncü sırayı da, çok sınırlı ölçüde olmak üzere, isim-fiiller alır.

İyelik eki, ulaç kuran eklerle birlikte kesinlikle kullanılmaz. Yani ek yığılması ve kalıplaşması sonucu oluşan bazı ulaçların dışında kalan *-p, -ke, -arak, -ende, -maktansa, -a...a, -asıya, -dıkça, -madan, -maksızın, -r...maz* yapı ulaçlar kesinlikle iyelik eki almaz. Bazı ulaçlar, ek yığılması ve kalıplaşma

² *age.*, s. 497.

³ N. Koc, *Yeni Dilbilgisi*, 3. baskı, s. 547-556.

İyeli

sonu
lik el
araya
olan

da is
Üstü
sını a
ulaçt
bu ya
üzere

lerde
lar ya
yin bi
leceğin
olduğ

Türk
laşma
Yazıt

İ
göste
Bu ek
muş;

K
Y
F
I

diği d
nin bi
aşağıc

G
B
S

¹ Geniş L
(başlık)
² Yeni D

O geldiğinde kardeşim evde yoktu.

Bu örnek, *-dığında* ekinin özneyi içinde taşımadığını, bir kalıplaşma ürünü olduğunu açıkça gösterdiği gibi, iyelik ekinin *-mca* ekindeki ölçüde olmasa da, özelliğini yitirdiğini de göstermektedir.

2. Fiilimsinin öznesi, ekle değil, daha çok bir sözcükle belirtilir:

Torunum gidince / ev ııssız oldu.

Bayram yaklaşırken / çocukları bir telâştır sarar.

3. Girişik cümlede, temel cümlenin öznesi, yan cümlenin de öznesi olur:

Dedem, Musul'da savaşırken / ölmüş.

"Binip trene gezende /

Biz seni hatırlarız." (C. Külebi)

2. ve 3. maddelerdeki açıklamalardan ve örneklerden de anlaşılacağı gibi, yan cümlelerin öznesi, genellikle, yüklem içinde değildir. İstisnalar, genelin önüne geçemez. Dolayısıyla, fiilimsiler, fiil çekim eklerini almadıklarından kesin bir zaman kavramı vermezler ve kişi belirtmezler. Kişi belirttikleri durumlarda, genellikle, fiilimsi olmaktan çıkarlar. Bu bakımdan da *Yeni Dilbilgisi*'nde bir çelişki söz konusu değildir.

"Asıl unsur" olan özne

Üstünova'ya göre "*Yüklem bağrında özneyi taşır, yüklem özne ister, bir başka deyişle yüklem=yüklem+özne yapısındadır.*" "*Asıl unsur olan öznedeki kasıt, yüklem içinde var olandır. Çünkü baştaki özne sözlüksel tekrardır ve söylenmeye de olur.*"⁶

Bu görüş de gerçeği pek yansıtmamaktadır. Üstünova'nın da belirttiği gibi, bildirişim sırasında kişi zamirlerinden *ben* ve *biz* konuşan; *sen* ve *siz* dinleyen (kendisine söz söylenen); *o* ve *onlar* da bildirişim konusu olan uzaktaki kişilerdir. Ancak, üçüncü tekil ve çoğul kişi ekleri dediğimiz ekler, çoğu kez, insanı belirtmez; diğer varlıkları ve soyut kavramları belirtir:

Tren hareket etti.

Ağaç, birdenbire kurudu.

Aklın fikrin başka yerde.

"Dört nala üstümüze gelmede *babar!*" (O. Türkay)

Özne, bu örneklerin hiçbirinde, *o* değildir.

Üçüncü kişi ekleri, insanla ilgili olarak kullanılınca da özne, yine çoğullukla, *o* ya da *onlar* değildir:

Yavralı er, silâhına dayanarak yürüyordu.

Çocuklarım parkta oynuyorlar.

Sol gözümüz, ne zamandan beri kanlı?

Özne, bu örnek cümlelerde de yüklem içinde yer almamıştır; ama yük-

⁶ K. Üstünova, *TD*, Haziran 2000, s. 489.

İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa/-se Eki Üzerine

lemeler, öznelere uygun düşen eki almıştır. Bu cümlelerde belirtilen öznelere atamayız. Çünkü, bunları, yüklemelerinin içinde bulamayız.

Ad cümlelerinde de çoğu kez, yüklem özneyi taşımaz:

Hava ne kadar güzel!

Bu iş bana göre değil!

Bu teller onun telleri

Bu duvak onun duvağı işte. (O. V. Kanık)

Var ve *yok* sözcükleriyle kurulan cümlelerde de özneyi ayrıca belirtmek zorunluluğu vardır:

Bir kızım, bir oğlum var.

Ondan bir *haber* var mı?

Benim bu işte hiçbir *günahım* yok.

Söylediklerinde *gerçek payı* yok.

Kişiler, sözce içinde, asıl özne en az bir kez kullanıldıktan sonra, yinelemeleri önlemek için öznenin yerini alır. Ancak, sözlü bildirişimde, 1. ve 2. kişiler, karşılıklı konuşan kişiler oldukları için, bazen *ben* ve *sen* zamirleri kullanılmayabilir. Bu özel kullanımı genelleştirerek, "yüklem özneyi bağrında taşır" demek gerçeğe aykırı düşmektedir.

Sayın Üstünova, tezini, kişi zamirlerinin kullanılmayabileceği cümleler üzerine kurmuş. Ancak, bunda bile aşırıya kaçmıştır. Çünkü, temel olarak konuşma dilini almamış görünmektedir. Oysa, dil araştırmalarında konuşma dili, yazı dilinden önce gelir.

Konuşma dilinde, çoğu kez, kişi zamirlerini kullanmadan bildirişim sağlanamaz. O kadar ki, Üstünova'nın çok güvenerek verdiği örnek cümle bile, "*Eve geldiğimde gitmiştin*" biçiminde pek az söylenir. Daha çok "*Ben* eve geldiğimde *sen* gitmiştin" denir. Aynı biçimde "*Gidin, size yetiştirim*"den çok, "*Siz* gidin, *ben* size yetiştirim" denir. Kişi zamirlerinin bu tür kullanımı yazı diline de yansımıştır:

"*Ben* hiçbir göğünü kaçırmamışımdır

Daha memleketimin." (İlhan Berk)

"*Ben* bir rüya gördüm akşam

Yeşil giymişim üstüme." (Oktay Rıfat)

"*Sen* kaçan bir yavru geyiksin dağda

Ben peşine düşmüş bir canavarım." (N. F. Kısakürek)

Aşağıdaki cümlelerse, kişi zamiri kullanılmadan kurulamaz:

Sen gelince işler yoluna girdi.

Ben gelir gelmez, o odayı terk etti.

Biz gelmeden sakın bir şey yapmayın.

Sen gittikten sonra, yatıp uyuduk.

Bilindiği üzere, dilin yaratıcısı ulustur. Bu dilin en özgün ve zengin kaynaklarından biriye deyimlerimiz ve atasözlerimizdir. Bu bakımdan, bir de onlara göz atıp, atalarımızın kişi zamirlerini "asıl unsur" sayıp saymadıklarını görelim. Önce birkaç deyim:

Ben bu işte yokum.

Ben derim bayram haftası, *o* anlar mangal tahtası.

Ben şahımı bu kadar severim.

Sen giderken *ben* geliyordum.

Biz attık kemik diye, el kaptı ilik diye.

Biz kırk kişiyiz, birbirimizi biliriz.

Birkaç da atasözü görelim:

Sen dost kazan, düşman ocağın başında çıkar.

Sen işten korkma, iş senden korksun.

Sen kazan da düşmana kalsın.

Sen olursan bensiz, *ben* de olurum sensiz.

Bütün açıklamalar ve örnekler, baştaki ya da cümle içindeki öznenin "sözlüksel tekrar" olmadığını, tam tersine cümlenin temel (zorunlu) kurucusu olduğunu; yüklemelerin sonundaki kişi eklerinin bu asıl öznelere göre biçimlendiğini göstermektedir.

Dilek-şart cümlesi sorunu

Yard. Doç. Dr. Kerime Üstünova, yazısında, *-sa / -se* ekine önemli yer ayırmış ve aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, bu eki taşıyan fiilleri ulaç sayan dilcilerimizin görüşüne katılmıştır:

"Bu nedenle istek ve dilek-şart çekimine girmiş eylemlere, bitirmiş olmakla birlikte tam yargı bildirmeyen eylemler gözüyle bakılır, daha çok ulaç işlevi gördükleri belirtilir. Onların kurdukları cümleler de kesik cümle sayılır (Yemek yesem...?...). Bunların tam yargı bildirmeleri, yani cümle sayılmaları için kendilerinden sonra bildirme kiplerinden biriyle çekimlenmiş bir eylemin ya da ad çekimine girmiş bir yüklem varlığı şart koşulur."⁷

"Biçimsel olarak çekimli eylem görünümünde olan, öznelere beraberlerinde taşıyan bu eylemler, işlevsel olarak kendilerinden sonra gelen eylemi zaman, durum vb. bakımdan tasvir etmekte, dolayısıyla ulaç olarak kullanılmaktadır. Ancak onların ulaç görevi üstlenmeleri bünyelerindeki kişi ekini iyelik ekine çevirmez."⁸

Bu görüşler, aşağıdaki nedenlerle, tartışmaya açıktır:

1. *-sa / -se* ekinin bir ulaç eki gibi benimsenmesi ya da bu ekle kurulu

⁷ *age.*, s. 495.

⁸ *agy.*

İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa/-se Eki Üzerine

yüklem bir ulaç işlevi de yüklendiğinin belirtilmesi, yeni bir şey değil. Daha çok Eski Türkçe dönemine ilişkin olan bu konudaki görüşler, Prof. Kemal Eraslan tarafından bir bir belirtilmiş ve değerlendirilmiştir.⁹

Dilek-şart kipinin Eski Türkçede asıl işlevinin yanında zaman ulacı işlevi de yüklendiği bir gerçektir.

Eski Türkçede kipler, eksiksiz olarak oluşmadığından, bir kip, çeşitli çimlerde ve çeşitli işlevler için kullanılmıştır. Aslında, bugün bile, hem hak kipleri hem isteme kipleri birbirinin yerine kullanılabilir. Hatta hak kipleriyle isteme kiplerinin birbirinin yerine kullanılageldiği de bir gerçektir.¹⁰ Ancak bugün için çekimli fiilin ulaç işlevi de yüklendiği ileri sürülebilir. Bu görüş, -sa eki için de geçerlidir.

Her şeyden önce, göz önünde tutulması gereken husus şudur:

Hiçbir ulaç eki, kendinden sonra ya da kendinden önce bir kip eki almaz. Oysa -sa fiil çekim ekinden sonra ve önce bir haber kipi eki gelebilmektedir.

Zamanında *gelseydin* işlerimiz aksamazdı.

Sınava *girseymiş* başarılı olacakmış.

Gerçekten *seviyorsan* sevdiğini söyle.

Ders *çalışmayacaksan* uyu.

Bu örneklerde, biraz sonra daha iyi anlaşılacağı üzere, -sa'lı fiillerin ulaç dönüşmeleri ya da ulaç işlevi yüklenmeleri söz konusu değildir. Söz konusu olan fiilde *görünüş* (Alm. aspekt; Fr., İng. aspect)tür. Dil bilgisi kitapları için de yalnızca *Yeni Dilbilgisi*'nde yer alan bu konuya gereken önem verilmediği yanlış değerlendirmeler sürecektir.¹¹

2. Dilek-şart kipinin yargı belirtmediği görüşüne katılmak da pek uygundur. Bu kiple de yalnız cümleler kurulabilmektedir. Aşağıda örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu tür yalnız cümleler, *karşıt görünüş* ile birlikte yargı da belirtmektedir:

Hiç değilse Ahmet gelseydi.

(Hiç değilse Ahmet'in gelmesini isterdim; o da gelmedi.)

Keşke bu filmi görseydin.

(Bu filmi görmeni isterdim ama görmedin.)

O da damarıma basmasaydı.

(O da damarıma bastı.)

Sen de üstüme üstüme gelmeseydin.

(Sen de üstüme üstüme geldin.)

Dilek-şart kipiyle kurulu yalnız soru cümlelerindeyse duraksama, şüph

⁹ K. Eraslan, "-sar /-ser İsim-fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları", *Hasan Eren Armağanı*, TDK, Ankara 2001, s. 92.

¹⁰ N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, 3. baskı, s. 360-365.

¹¹ N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, 3. baskı, "Eylemde Kılınış ve Görünüş", s. 350-371.

